

Azərbaycan
Respublikasının
Medianın İnkişafı
Agentliyi

Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə 44 günlük "Vətən Müharibəsi"ndə qazanılmış tarixi qələbə, Ermənistan tərəfindən törədilmiş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, habelə müharibə cinayətləri ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması

Prof. Ramazan SİRACOĞLU

Ərazisinin böyüklüyünə görə yalnız Böyük Britaniyadan geri qalan Rusiya imperiyası (19,16 milyon kvadrat verst – 20,44 milyon kvadrat kilometr) XIX əsrdə, sözün əsl mənasında, Avropanın jandarmı rolunu oynayırdı. Günəşin qürub etmədiyi bu nəhəng imperiyanı idarə etmək üçün ölkə 78 quberniyaya, 21 vilayətə, 2 muxtar mahala bölünmüşdü. İmperiya strateqləri hərbi-siyasi önəm daşıyan bölgələrdə canişinlik yaratmışdılar. Bakı, Yelizavetpol (Gəncə), Kutaisi, Tiflis, İrəvan quberniyaları Qafqaz canişinliyi tərkibinə daxil edilmişdi.

XIX əsrin 70-ci illərində Bakıda neft sənayesi geniş vüsət tapdığı bir dövərdə, Rusiya başda olmaqla, ətraflarda yaşayanlar, o cümlədən, ermənilər də, buraya axın etməyə başlamışdılar. Qacarlıya və Osmanlı dövlətləri ərazisində yaşayan ermənilər Türkmənçay müqaviləsindən sonra kütləvi şəkildə Bakıya, Gəncəyə, Naxçıvana, Qarabağa axışıb gəlir, sürətlə bu ərazilərdə yerləşib məskunlaşmışdılar.

Digər xalqlardan fərqli olaraq, ermənilər istənilən şəraitə asanlıqla uyğunlaşa bildiklərindən, mənsəb sahiblərinin qılığına girməyi bacardıqlarından, rus hamilərinin də dəstəyi sayəsində qısa zamanda Bakıda söz, nüfuz sahibi olmuş, vəzifələr tutmuş ermənilər lobbi fəaliyyətlərini genişlətməmiş, bir-birlərini tərifləyər-tərifləyər vəzifə nomenklaturasında çox irəliləmiş, Bakı şəhərinin müəyyən hissəsində öz məhəllələrini yaratmışdılar. Onlar mütəşəkkil fəaliyyətin faydalı iş əmsalının yüksək olduğuna çoxdan inanmışdılar. Gücləndikcə şəhər aborigeninə zaman-zaman diş də göstərirdilər. Qısa zamanda yerli əhali ilə ermənilər arasında ziddiyyətlər yaranmağa başlamışdı.

Narazılığın kökü Bakı quberniyasında ayrı-seçkiliyin hökm sürməsi ilə izah olunmalıdır. Belə ki, rus çarizminin 1870-ci ildə tətbiq etdiyi qaydaya görə, Bakı şəhər bələdiyyəsinin tərkibinin ancaq 3/1 hissəsini, 1892-ci il düzəlişinə görə isə, 5/1 hissəsini qeyri-xristianlar təşkil edə bilərdilər. XX əsrin əvvəllərində Bakı əhalisinin 80%-dən çoxu müsəlman türklərdən ibarət idi. (Bax: The Azerbaijani Turks: power and identity under Russian rule. Hoover Press, 1992, p. 25).

Cənubi Qafqaz Rusiyaya ilhaq edildikdən sonra çarizm açıq-aşkar müsəlman adət-ənənələrinin, şəriət qaydalarının aradan çıxmasına yönəlik siyasət yürüdü, milli və islami dəyərləri gözədən salmaq məqsədilə müxtəlif tədbirlər görür, müsəlmanların özlərindən olan

bəzi mütəfəkkirləri bu istiqamətdə fəaliyyətə təşviq edir, məhkəmələrdə yalançı şahidlərin ifadəsi əsasında, bir qayda olaraq, türklərin əleyhinə qərarlar çıxarılır, qondarma dəlillərlə türklərin mülkləri əllərindən alınır, onları mədəniyyətin düşməni, insani dəyərlərdən uzaq varlıqlar kimi nüfuzdan salmaq kampaniyası aparılırdı. Çarizm rejimi türkləri təhlükə mənbəyi olaraq gördüyündən erməniləri özlərinin vəfalı dindaşı və etibarlı dayağı olaraq dəyərləndirir, hər yerdə ermənilər mühüm vəzifələrə gətirilirdi. O dövərdə, nadir hal olsa da, erməniləri xoşlamayan başçılara da rast gəlmək mümkün idi. Məsələn, general Q.S. Qolitsın (1838-1907) 1896-cı ilin dekabr ayında Qafqaz inzibati ərazisinin başçısı və Qafqaz Hərbi Dairəsinin komandanı təyin olunan sonra rəhbərlik etdiyi strukturlarda işçilərin təxminən 90 faizinin erməni əsilli olduğunu biləndə sarsılmış və oralarda yerləşib-yataqlanmış ermənilərin əksəriyyətini vəzifələrindən uzaqlaşdırmışdı. (Məhz buna görə də, 14.10.1903-cü ildə ermənilər Tiflisdə ona qarşı qanlı terror aktı həyata keçirmişdilər. Nəticədə, general Q.S. Qolitsın öz əhdinə çatmadan həlak olmuşdu. Generalın "Dovedu do toqo, çto edinstvennim arməninom v Tiflise budet çuçelo armenina v Tiflisskom muzee!- Ele edəcəyəm ki, Tiflisdə yeganə erməni Tiflis muzeyindəki erməni müqəvvası olacaq" vədi elə söz olaraq da qaldı). (Bax: Tadeusz Swietochowski, Russian Azerbaijan, 1905—1920 New York: Cambridge University Press, 1985, p. 40).

Bakı və Yelizavetpol quberni-

31 Mart qırğınlarını törədənlərin müdhiş sonluğu

Tarixin qisası

yalarında tədricən artıb çoxalan ermənilər vaxtaşırı olaraq türklərə hücumlar edir, sanki onların sayıqlığını, hazırlığını və nə cavab verəcəklərini sınaırdılar. 6 fevral 1905-ci ildə bir azərbaycanlı fəhlənin ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə

An Eventful. London, 1905, p. 149—150). Erməni millətçiləri mütəşəkkil qaydada öz dövlətlərini yaratmaq üçün bütün vasitələrə əl atmışdılar. İşi o qədər irəlilətmişdilər ki, 22.11.1920-ci ildə ABŞ-ın o zamankı prezidenti Vudro Vilson

reallaşması naminə görmüş, intuitiv olaraq fürsət anının gələcəyi günün uzaqda olmadığını anlamışdılar.

Birinci Dünya müharibəsinin başlaması çox yerdə hərbi-siyasi mənzərəni dəyişirdi. Xüsusən, Peterburqda baş vermiş 25 oktyabr 1917-ci il inqilabı bərabərində böyük təlatümlər gətirdi. Bir anda hər şey, bütün dəyərlər, meyarlar yox olmuş, faktik olaraq gün batmayan nəhəng ölkədə "Pompeyin son günü"nü xatırladan əsl xaos başlamışdı. Müəzzəm imperiya mərkəzindən qaçan güclərin sayəsində bir anda çökmüşdü. Yarandığı 1890-cı ildən bu anın həsrəti ilə yaşayan "Daşnaksütun" – "Birlik" partiyası liderlərinin əlinə böyük fürsət düşmüşdü. 1906-cı ildən rəsmi şəkildə çarizm tərəfinə keçən daşnaklar 1916-1917-ci illərdə Qafqaz cəbhəsində Osmanlı dövlətinə mümkün qədər daha çox zərər vurmaqla məşğul olmuşdular. Onlar yaxşı bilirdilər ki, taleləri Rusiyanın qələbəsindən aslıdır. Siyasi fəaliyyətlərini qanlı terror əsasında qurmuş daşnaklar öz üzvlərinə ruslara qarşı ən kiçik tənqibə belə yasaqlamışdılar. Onların əzəli hədəfi türklər idi. Daşnakların türk etnosuna qarşı qəddarlığı tanınmış ingilis tarixçisi Donald Blokshemi də təəccübləndirirdi (Bax: Bloxham D. Genocide on trial : war crimes trials and the formation of Holocaust history and memory. — Oxford ; New York: Oxford University Press, 2001). Bolşevik cildinə girmiş daşnaklar 1917-ci ilin noyabrından Bakıda mühüm vəzifələr tutmuşdular. Bakıda iqtidarda olan 26-ların başçısı Stepan Şaumyan Azərbaycanı sovetləşdirmək bəhanəsi ilə Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda törədilən hərbi cinayətləri son qələbəyədək davam etdirməyin zəruriliyini bildirirdi (Bax: Şaumyan S. Q. İzbrannie proizvedeniye. T. 2. (1915 – 1917). M., 1918, s. 254).

Sovet hakimiyyəti rejimində yüksək vəzifə əldə etmiş daşnaklar müxtəlif bəhanələrlə türkləri açıqdan açıq sınıqlandırmaya başladılar. 1917-ci ilin sonlarında Bakıda fəaliyyətə başlayan "erməni milli şurası" (HAX – Hayastani azqayin xorhurdı) ermənilərin fəaliyyətini koordinasiya etmək, daşnaklara türklər haqqında lazımı məlumatlar ötürmək, türk zənginlərinin ünvanlarını öyrənmək, ermənilərə antitürk təbliğatı yaymaq, rus və yəhudilərin gözündə məsum erməni obrazı yaratmaq, mətbuatı ermənilərin təşviqat maşınına çevirmək idi.

1918-ci ilin yanvarında cəbhədən Bakıya qayıdan türk əsgərlər daşnaklar tərəfindən tərksilah edilərək həbs olunmuşdular. Etiraz edənlər dərhal cəzalandırılırdılar. İş o həddə çatmışdı ki, yerli sakinlər vəzəli tələfə gedə bilmirdilər. Onlar qatara minmək istəyəndə Biləcər tərəfə getməyə məcbur olurdular. Türklər dəfələrlə erməniləri dostluğa dəvət etsələr də, ermənilər öz ədavətlərini davam etdirirdilər.

Ardı var.

(1856-1924) Osmanlı torpaqlarında (Trabzon, Ərzurum, Van və Bitlis vilayətlərində - cəmi 103,6 min kv.km) Ermenistan dövlətinin yaradılması layihəsini imzalamışdı. Vilson layihəsinə görə, yaranacaq Ermenistan dövlətinin Qara dənizə çıxışını təmin etmək üçün Batum tərəfdən onlara müəyyən koridor da açılacaqdı. Məlum olduğu kimi, Qazi Mustafa Kamal Paşa siyasi hakimiyyətə gələn kimi bu planı rədd etdi. 3 mart 1918-ci ildə imzalanmış Brest-Litovsk müqaviləsi əsasında Sovet Rusiyası cənub cəbhəsindən çəkilməyə ermənilər də Şərqi Anadoluda müvəqqəti olaraq əl keçirdikləri ərazilərdən qaçdılar. Maksimum proqramları gerçəkləşməyincə minimum proqramın realizasiyasına başladılar: Azərbaycana aid yerlərə sahiblənmək üçün yerli əhalini kütləvi şəkildə qırmaq, qovmaq və o yerlərdə möhkəmlənmək. Azərbaycan türklərinə aid hər şeyi - maddi-mədəniyyət abidələrini, evləri, məzarlıqları, məscidləri yerlə yeksan etmək, onlara aid bütün izləri yer üzündən silmək, ermənilərin bu yerlərin əzəli sakini olduqlarını "sübut etmək" üçün kilsələr inşa etmək, "xaçkar"lar (üzərində "üstəgəl" işarətinə bənzər motivlər, çiçək və ya günəş rəmzi həkk olunmuş daşlar) ucaltmaq onların ümdə işləri oldu. 1918-ci ilin 31 martı bu yolda atılan ciddi və mütəşəkkil hazırlığın başlanğıcı kimi dəyərləndirilməlidir.

Dişləri qana batmış ermənilər qazandıqları uğurlardan ruhlanmış, daha böyük hədəf müəyyənləşdirmişdilər: Bakıda bir nəfər də olsun türk yaşamasına imkan verməmək! Bütün hazırlıqlarını bu məqsədin